

ΣΤΡΟΓΓΥΛΟ ΤΡΑΠΕΖΙ

Κος ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ

Ευχαριστώ πάρα πολύ, συνάδελφε.

Κυρίες και κύριοι, αντικρύζοντας τον τίτλο της σημερινής ημερίδας, “1962-2012, 50 χρόνια στην Ευρώπη”, αναλογίστηκα αμέσως ότι το ’62 ήμουν μαθητής στο γυμνάσιο και τώρα πλησιάζω προς τη σύνταξη ως πανεπιστημιακός δάσκαλος. Είναι μια ολόκληρη σταδιοδρομία που συμπίπτει ακριβώς με αυτά τα 50 χρόνια.

Μέχρι πρόσφατα, δηλαδή τα πρώτα 45 από αυτά τα 50 χρόνια, διατηρούσα μία πολύ ισχυρή πεποίθηση ότι η ιστορία και η πρόοδος δεν είναι μεν γραμμικές αλλά εμπεριέχουν ανοδική τάση σε καιρό ειρήνης. Τα τελευταία χρόνια, σκέπτομαι ότι η βαθύτερη διαδικασία που ξετυλίχθηκε εδώ μοιάζει με μεγάλο κύκλο, τόσο που δεν αποκλείεται να επιστρέψουμε σε σημεία σαν εκείνα από τα οποία ξεκινήσαμε. Είναι λυπηρή αλλά ρεαλιστική διαπίστωση. Οι άνθρωποι της γενιάς μου αναστοχάζονται σοβαρά πολλά από όσα έχουμε σκεφτεί, γράψει και πει όλα τα προηγούμενα χρόνια. Αλλά πιστεύω μαζί με πολλούς ότι έχουμε ακόμη ευκαιρία να μην αφήσουμε να πραγματοποιηθεί ένα τόσο τεράστιο πισωγύρισμα.

Αναλογίζομαι λοιπόν μία πορεία 50 ετών, που βεβαίως έχει να επιδείξει πολλές κατακτήσεις και επιτεύγματα. Και δεν νομίζω πως επειδή έχουμε πέσει σε μία πολύ μεγάλη κρίση, πρέπει να μηδενίσουμε τα πάντα που προηγήθηκαν. Γιατί κάνοντας αυτό, μηδενίζουμε τελικά και την όποια ικανότητα έχουμε εμείς οι ίδιοι να οργανώσουμε την έξοδο από την κρίση αυτή, να ανασυγκροτηθούμε για το μέλλον. Ανατρέχοντας μερικές δεκαετίες πίσω, θυμούμαι τον εαυτό μου πριν από πολλά χρόνια, και πολλούς οικονομολόγους της εποχής μου που, είτε ήσαν υπέρ είτε ήσαν κατά της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, προέβλεπαν, ότι η ένταξη θα άλλαζε την διάρθρωση της οικονομίας και θα δημιουργούσε μία Ελληνική αποβιομηχάνιση. Μερικοί έλεγαν πως αυτό το πλήγμα θα απέβαινε μοιραίο και δεν έπρεπε να μπούμε τότε στην ΕΟΚ. Άλλοι έλεγαν ότι θα

μπορούσαμε και θα έπρεπε να το αντισταθμίσουμε με νέες πολιτικές, με άλλες κατακτήσεις και ωφέλειες.

Ο κίνδυνος της αποβιομηχάνισης ήταν βέβαια υπαρκτός και τελικά πραγματοποιήθηκε. Μπορούσε όμως να αποφευχθεί τότε με μία νέα βιομηχανική πολιτική. Η πολιτική Παπαληγούρα-Καραμανλή, που τότε χαρακτηρίστηκε ως ‘σοσιαλμανία’, η οποία συνεχίστηκε από την πρώτη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ήταν απόπειρες βιομηχανικής αναδιάρθρωσης, δηλαδή δημιουργίας μέσω κρατικών παρεμβάσεων, νέων βιομηχανικών πρωτοβουλιών και φορέων σε διάφορους τομείς: μεταλλουργία, τηλεπικοινωνίες, δασικές βιομηχανίες, συγκοινωνίες κ.α. Αυτό θα ήταν το αντίβαρο ακριβώς στον κίνδυνο της αποβιομηχάνισης. Ήταν η προσπάθεια να δημιουργηθούν βιομηχανικοί πόλοι, που θα μπορούσαν να επιβιώσουν και να αναπτυχθούν ανταγωνιστικά μέσα στην *Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αυτή η προσπάθεια δεν ευοδώθηκε ποτέ και γι’ αυτό διαγράφηκε εν τέλει και απο τη συλλογική μας μνήμη!

Και δεν ευοδώθηκε ποτέ, κατά τη δική μου αντίληψη, επειδή ήταν μια περίοδος στην οποία είχαμε πάλι μια διεθνή οικονομική κρίση και πολύ δύσκολη διεθνή χρηματοδότηση, ήταν η εποχή του στασιμοπληθωρισμού και των υψηλών επιτοκίων στην Αμερική. Την ίδια εποχή στην Ελλάδα οι τράπεζες ήταν σχεδόν χρεοκοπημένες και ανίσχυρες να αναλάβουν οποιαδήποτε σοβαρή πρωτοβουλία. Ωστόσο, τέτοιου είδους πρωτοβουλίες χρειαζόνταν τότε όπως και τώρα: Χρειαζόταν αυτό που ονομάζω ‘υπομονετική χρηματοδότηση’, δηλαδή μακροπρόθεσμη δέσμευση κεφαλαίων. Υπήρχε τότε δυνατότητα επέκτασης του κρατικού δανεισμού για το σκοπό αυτό. Πράγματι ο κρατικός δανεισμός αυξήθηκε πολύ τη δεκαετία του 1980 αλλά χρηματοδότησε κυρίως μεταβιβάσεις και διατήρηση στη ζωή προβληματικών επιχειρήσεων αντί να αφιερωθεί στην βιομηχανική ανανέωση και αναδιάρθρωση. Τελικά λοιπόν πράγματι ο παραγωγικός τομέας συρρικνώθηκε.

Και αυτό το πληρώνουμε με τη χρόνια επιδείνωση και την σημερινή κατάσταση του ισοζυγίου πληρωμών, που πολλοί συνάδελφοι πριν από μένα ανέφεραν σήμερα, άρα δεν θα επεκταθώ περισσότερο σ’ αυτό.

Ένα άλλο ζήτημα που θέλω να θίξω, με αφορμή την παρουσίαση που έκανε ο Γιώργος Παγουλάτος σήμερα το απόγευμα, αφορά την σημερινή δημοσιονομική κρίση στην οποία οδηγήθηκε η χώρα μέσα στην Ευρωζώνη.

Πιστεύω ότι αυτή η μεγάλη κρίση είναι ταυτοχρόνως αποτυχία αγοράς και αποτυχία πολιτικής. Αυτές οι δύο αποτυχίες δεν είναι ανεξάρτητες αλλά αλληλένδετες και αλληλοτροφοδοτούνται. Λόγου χάριν, η ελληνική υπερχρέωση μέσα στο ευρώ, η υπερχρέωση του δημοσίου που όλοι την καταριόμαστε, αλλά που όσο συνέβαινε και συσσωρευόταν σχεδόν έμενε απαρατήρητη, ακολούθησε τέτια πορεία που εγώ λογαριάζω ότι γύρω στο 2007 το αργότερο, οι αγορές έπρεπε με βάση τα τότε δημοσιονομικά στοιχεία και το ισοζύγιο πληρωμών να την φρενάρουν ανεβάζοντας πολύ ψηλά τα επιτόκια.

Απέτυχαν σ' αυτό. Δεν λειτούργησε αυτό που πολλοί θεοποιούν, δηλαδή η 'πειθαρχία της αγοράς'. Επέτρεψε επομένως στον οφειλέτη να συσσωρεύει μη-διατηρήσιμο χρέος. Αυτή η ανικανότητα, η έλλειψη 'πειθαρχίας της αγοράς' είναι πολύ σοβαρό ζήτημα σε αυτή την κρίση που ζούμε. Η απειθαρχία της αγοράς που επικρατεί προς την πλευρά της υπερβολικής ευφορίας με χαμηλά επιτόκια, νομοτελειακά θα επικρατήσει ασφαλώς και προς την πλευρά της υπερβολικής δυσφορίας με υψηλά επιτόκια. Και μία τέτοια περίοδο περνάμε, την υφίσταται ολόκληρος ο Ευρωπαϊκός Νότος.

Άρα, όλη αυτή η συζήτηση που γίνεται τώρα - και μιλάω για την Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και τις παγκόσμιες προτάσεις για μεταρρυθμίσεις - όλη αυτή η συζήτηση που γίνεται για τη 'δημοσιονομική πειθαρχία' είναι ατελής και μονόπλευρη κατά τη γνώμη μου, γιατί χρειάζεται μια μεγάλη αλλαγή πολιτικής για να αποκατασταθούν διεθνώς οι μηχανισμοί της 'πειθαρχίας της αγοράς'. Τα κράτη και οι αγορές είναι τόσο σφικτά δεμένα που οι δύο πειθαρχίες πρέπει να ιδωθούν ως ενιαίο ζήτημα.

Αλλά ας ελθω ειδικότερα στο θέμα της δημοσιονομικής πειθαρχίας στην Ελληνική πολιτική πραγματικότητα. Οι αγορές μπορεί να σε δανείζουν αλλά οφείλεις να λογαριάζεις πότε και πόσο δανείζεσαι και για ποιές χρήσεις. Αυτό είναι καθήκον του εγχώριου πολιτικού - δημοσιονομικού συστήματος.

Είμαι από αυτούς που τα τελευταία 25 χρόνια λένε ότι η δημοσιονομική πειθαρχία είναι απολύτως απαραίτητο αναπτυξιακό στοιχείο. Είναι προϋπόθεση κάθε ανάπτυξης, γιατί η απειθαρχία εκθέτει το κράτος σε κινδύνους κρίσεων, όπως η σημερινή. Ξέρετε όμως ότι στην Ελλάδα τα τελευταία 30 χρόνια η έννοια της δημοσιονομικής πειθαρχίας έχει ταυτιστεί με δήθεν συντηρητικές και νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις; Ήταν μεγάλο λάθος. Οι πρακτικές δημοσιονομικής πειθαρχίας κατά την άποψή μου θα έπρεπε προ πολλού να ενσωματωθούν στον πολιτικό λόγο τόσο της δεξιάς όσο και της αριστεράς. Διότι αυτή είναι η πραγματική προϋπόθεση για αναπτυξιακή πολιτική και βιωσιμότητα του κράτους. Χωρίς βιώσιμο κράτος δεν υπάρχει ανάπτυξη, όπως οδυνηρότατα διαπιστώνουμε σήμερα υπό τις χειρότερες δυνατές συνθήκες μιας διεθνούς κρίσης.

Η χρόνια δημοσιονομική απειθαρχία συνοψίζει όλες τις αμαρτίες της μεταπολίτευσης. Το ότι η μεταπολίτευση παρήγαγε πολιτικές ελίτ, κομματικές κυριαρχίες, κυβερνήσεις και οικονομικές πολιτικές, δομημένες επάνω σε μία κουλτούρα δημοσιονομικής απειθαρχίας που υποτιμούσε τα συνεχή δημόσια ελλείμματα, αυτό ναρκοθέτησε την ανάπτυξη..

Λαμπρή εξαίρεση ήταν η περίοδος της προετοιμασίας για την ένταξη στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Ωστόσο, διαβάζοντας τα στοιχεία και τα σχόλια της εποχής πολλές φορές, έχω την αίσθηση ότι λες και κάναμε παραχώρηση στην ιστορία εμείς οι Έλληνες, που εκείνη την περίοδο τέλος πάντων αντέξαμε και είχαμε δημοσιονομική πειθαρχία για τρία-τέσσερα χρονάκια. Μετά την ξεχάσαμε πάλι, ακριβώς όπως την είχαμε ξεχάσει για πάρα πολλά χρόνια πριν.

Θα χαρακτήριζα λοιπόν αυτό ως το κύριο στοιχείο της αποτυχίας, που είμαι βέβαιος ότι πολλοί από εσάς, που είστε πολιτικοί επιστήμονες και όχι απλουστευτικοί οικονομολόγοι όπως εγώ, θα μπορείτε να διαβάσετε με πολύ πιο σοφιστικό πολιτικό τρόπο. Αλλά πιστεύω ότι είναι μεγάλη αποτυχία το ότι δεν οικοδομήσαμε τη δημοκρατία μας με τέτοιο τρόπο που να μπορεί να παράξει και να διατηρήσει δημοσιονομική πειθαρχία σε μακροχρόνια βάση.

Και αυτό είναι το πρόβλημα που εν πάση περιπτώσει πρέπει να επιλύσουμε, όπως και αν βγούμε από αυτή την κρίση.

Ακόμα και στη δραχμή αν πάμε, που όλοι το απευχόμαστε, το πρόβλημα του κράτους και της δημοσιονομικής απειθαρχίας θα μας στοιχειώνει. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

Κα :

Θα ήθελα να θέσω δύο ερωτήματα σε σχέση με τα θέματα που αναφέρθηκαν.

Το ένα είναι, αν συγκράτησα σωστά, ότι το ποσό που εισέρευσε στην Ελλάδα για το 1981 έως το 2009 ήταν 280 δισεκατομμύρια. Και αναφέρατε ότι ένα πολύ μεγάλο μέρος, 179 αν δεν κάνω λάθος, διοχετεύτηκε στον αγροτικό τομέα.

Το ερώτημά μου είναι πώς εξηγούμε τότε το γεγονός ότι ο αγροτικός τομέας έχει αυτά τα χάγια που έχει σήμερα. Και δράττομαι της αφορμής για να αναφερθούμε κυρίως στον αγροτικό τομέα που αφορά την Πελοπόννησο. Αν πάτε, δεν είναι σε καλή κατάσταση ούτε τίποτα. Ίσα-ίσα έχουν πάθει μεγάλες καταστροφές.

Οπότε δεν μπορούμε να πούμε ότι αυτά τα χρήματα διοχετεύτηκαν σωστά.

Κος ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ:

Θέλετε να πείτε δεν αξιοποιήθηκαν σωστά. Εντάξει, το καταλάβαμε το ερώτημά σας.

Θα παρακαλέσω τον κ. Θωμαδάκη τώρα να απαντήσει σε όποιες νομίζει ερωτήσεις που τον αφορούν.

Κος ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ:

Καταρχήν, θα προσθέσω κάτι για το θέμα της παιδείας.

Πιστεύω πως τα τελευταία 30 χρόνια, η ποιότητα της παιδείας μας σε όλες τις βαθμίδες έχει υποβιβασθεί. Και όταν λέω παιδείας δεν εννοώ συγκεκριμένα της οικονομικής παιδείας, γιατί έχω φοιτητές στο Πανεπιστήμιο που είναι πολύ καλοί στα οικονομικά, αλλά εντελώς ανορθόγραφοι και τα ελληνικά τους είναι πτωχότατα. Εννοώ τη γενικότερη παιδεία. Και θα συμφωνήσω σ' αυτό με τον συνάδελφο Ιωακείμιδη.

Αν είναι ένα θέμα που θα εντόπιζα μέσα στο γενικότερο ζήτημα της παιδείας, δεν θα ήταν ούτε η πολιτική αγωγή ούτε η οικονομική εκπαίδευση. Θα ήταν η ηθική εκπαίδευση. Η εκπαίδευση δηλαδή στο πώς δεν γίνονται όλα υπο το φως του ατομικού συμφέροντος. Έχοντάς πει αυτό, θεωρώ ότι υποβιβάζεται συνεχώς η αντίληψη για την σημασία των

συλλογικών αγαθών. Και αυτό έχει οικονομικές συνέπειες γιατί επιδρά στο πώς οι άνθρωποι κάνουν οικονομικές και πολιτικές επιλογές. Και όταν πάνε να ψηφίσουν και όταν συμπεριφέρονται σαν πολίτες, ή σαν πελάτες, επιζητούν ατομικές ωφέλειες και όχι συλλογικές.

Έρχομαι στο ζήτημα της δημοσιονομικής πειθαρχίας, που είδα ότι σπινθήρισε πολλές αντιδράσεις. Καταρχήν, θα προκαλέσω λίγο τον φίλο μου, τον Αχιλλέα Μητσό, που μιλάει για αναγκαία και όχι ικανή συνθήκη, γιατί έτσι έλεγα κι εγώ πριν 15 χρόνια. Τυπικά ο Αχιλλέας έχει δίκιο. Προφανώς, δεν εννοώ δημοσιονομική πειθαρχία με την έννοια ότι κάθε χρόνο ισοφαρίζεις τον προϋπολογισμό. Εννοώ πειθαρχία που θα είναι ευέλικτη στις φάσεις της οικονομίας αλλά που θα είναι επίσης κεντρικός στόχος στο πώς πορεύεται η δημοσιονομική διαχείριση και οι πολιτικές επιλογές. Η να το πώ διαφορετικά: όταν για αναγκαίους λόγους παράγονται ελλείμματα, πρέπει να κινητοποιείται η συλλογική πολιτική συνείδηση για την αποκατάσταση της ισορροπίας.

Το κράτος που συσσωρεύει χρέος - και το ζούμε σήμερα στο πετσί μας - το υπερχρεωμένο κράτος είναι ανίσχυρο, είναι ανίκανο, είναι ακυρωμένο. Δεν μπορεί να κάνει καμμία πολιτική. Με αυτή την έννοια λέω ότι η δημοσιονομική πειθαρχία, μαζί με την κουλτούρα που την υποστηρίζει περνάει τελικά, χωρίς βέβαια να καλύπτει πλήρως, και στην περιοχή της ικανής συνθήκης.

Για το ιστορικό θέμα που τέθηκε, θα έλεγα ότι βεβαίως δεν εξισώνονται όλες οι περιόδους. Γιατί η Ελλάδα στον 19ο αιώνα, λόγω χάριν, είχε μια μεγάλη δύναμη στην ομογενειακή διασπορά από την οποία προσδοκούσε και αντλούσε σημαντικές εισροές πόρων.

Αργότερα, στην πολυτάραχη ιστορία του 20ου αιώνα, επίσης έχουμε συνεχώς πόρους που εισρέουν για διάφορους λόγους και σε διάφορες στιγμές. Αρχίζοντας από την Κοινωνία των Εθνών και τα προσφυγικά δάνεια του '22, μέχρι τα δάνεια του μνημονίου αυτή τη στιγμή. Οι εισροές εξωτερικών πόρων σχεδόν επιδεικνύουν μια ιστορική κανονικότητα, αν το δείτε λίγο μακροσκοπικά. Υποψιάζομαι πως και αυτό, δηλαδή η προσδοκία εξωτερικών εισροών, έπαιξε ρόλο στο να

οικοδομείται ένα κράτος με ροπές προς την ελλειμματικότητα και που οδηγείται σε δημοσιονομικά αδιέξοδα κατά καιρούς.

. Συμφωνώ με τη λογική που ισχυρίζεται ότι το πελατειακό κράτος προφανώς προτιμά να μην συλλέγει φόρους αλλά να προσφέρει παροχές. Αλλά δεν μπορώ, ως οικονομολόγος, να φαντασθώ ότι το πελατειακό κράτος είναι τόσο μυωπικό που να γίνεται αυτοκτονικό, δηλαδή να μην φροντίζει καθόλου για την αναπαραγωγή του. Δεν μπορώ να δεχθώ δηλαδή ότι το πελατειακό κράτος είναι πλήρης επεξήγηση του φαινομένου της χρόνιας απειθαρχίας. Η πρόσβαση, και η προσδοκία πρόσβασης σε εξωτερικούς πόρους, πιστεύω ότι πρέπει να αποτελεί σημαντικό παράγοντα της ερμηνείας μας.

Θέλω να θυμίσω επίσης ότι, απ' όλες τις χώρες της Ένωσης, η Ελλάδα έχει παραδοσιακά και θα έλεγα για όλο τον 20ο αιώνα και πριν σε όλη την ιστορία της, πολύ ψηλές αμυντικές και πολεμικές δαπάνες. Αυτό παίζει σημαντικό ρόλο στη δημιουργία των ελλειμμάτων διότι είναι κατεξοχήν μη παραγωγικές αυτές οι δαπάνες. Είναι λεφτά που στ' αλήθεια τα αποθηκεύεις σε μορφές μηχανών οι οποίες κατά καιρούς καταστρέφονται, επειδή γίνονται πόλεμοι, και μετά αναπληρώνονται με νέες αγορές. Και το κράτος δανείζεται γι' αυτό. Αν σκεφτείτε 200 χρόνια να συσσωρεύεται 5% του ΑΕΠ κάθε χρόνο το ποσό είναι τεράστιο.

Μία τελευταία επισήμανση θέλω να κάμω για τους φόρους: Τελικά η ισχύς του κράτους, η ίδια η εθνική κυριαρχία σε τελευταία ανάλυση είναι αποτέλεσμα της φορολογικής δύναμης ενός κράτους. Αλλιώς, εξαφανίζεται.

Μίλησε και ο συνάδελφος Χασσίδ σχετικά με αυτό. Θεωρώ πως όταν η Ελλάδα εντάχθηκε στην ΕΟΚ και αποπλίσθηκε δασμολογικά η προσαρμογή που έγινε αφορούσε άμεσα τη φορολογία. Μετακινήθηκαν πόροι μέσα στην ελληνική οικονομία, προς τομείς παραγωγής μη εμπορεύσιμων προϊόντων και την παραοικονομία. Η σύγχρονη παραοικονομία παράχθηκε ως στρατηγική προσαρμογής στην ένταξη στην ΕΟΚ, κατά τη γνώμη μου.

Αν είναι έτσι, αν δηλαδή η παραοικονομία υποκατέστησε τον εξωτερικό δασμολογικό προστατευτισμό με έναν φυσικό προστατευτισμό βλέπετε ότι και από εκεί αρχίζει το νήμα που

οδηγεί και στο διαρθρωτικό έλλειμμα, στην έλλειψη ικανότητας του φορολογικού συστήματος να παρακολουθεί την αύξηση των εισοδημάτων. Και αυτή η ερμηνεία δεν ανάγεται αποκλειστικά στη θεώρηση του πελατειακού κράτους, παρ' όλο που συνδέεται πιθανώς με τον μετασχηματισμό του.